

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Amstel en Oer-IJ. Archeologie van de Noord/Zuidlijn

Gawronski, J.H.G.

Publication date

2018

Document Version

Final published version

Published in

Atlas van het Oer-IJ-gebied

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gawronski, J. H. G. (2018). Amstel en Oer-IJ. Archeologie van de Noord/Zuidlijn. In B. Buizer, P. Veel, & H. van Weenen (Eds.), *Atlas van het Oer-IJ-gebied* (pp. 142-149). Stichting Oer-IJ.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

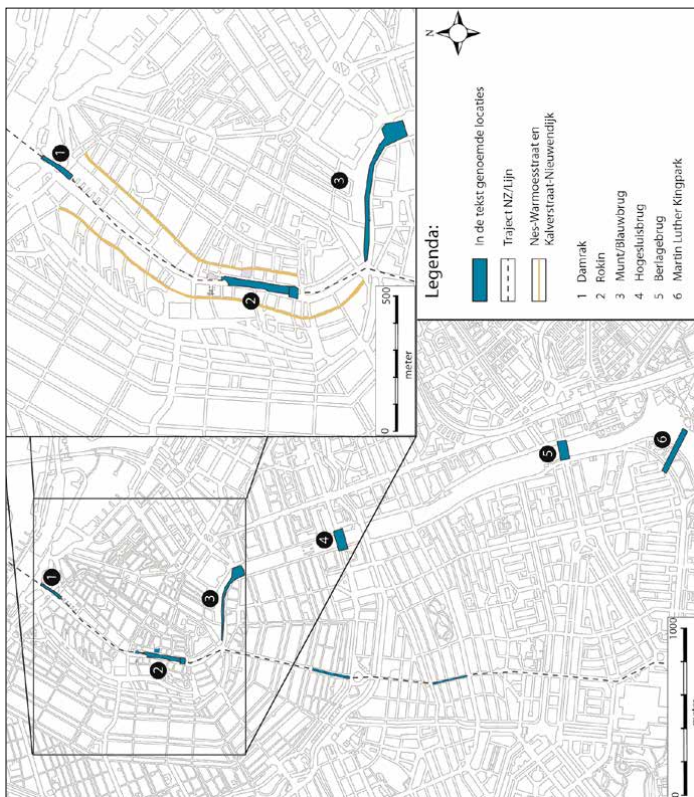
Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

5.7 De Amstel en het Oer-IJ. Het archeologisch onderzoek bij de Noord-Zuidlijn en de vroege geschiedenis van Amsterdam

Jerzy Gawronski

Figuur 5.71 Overzicht van de onderzoeklocaties in de Amstelverbedding in Amsterdam: 1-2 Noord-Zuidlijngravingslocaties, 3-6 MO5-grofmecanica sonderingslocaties.

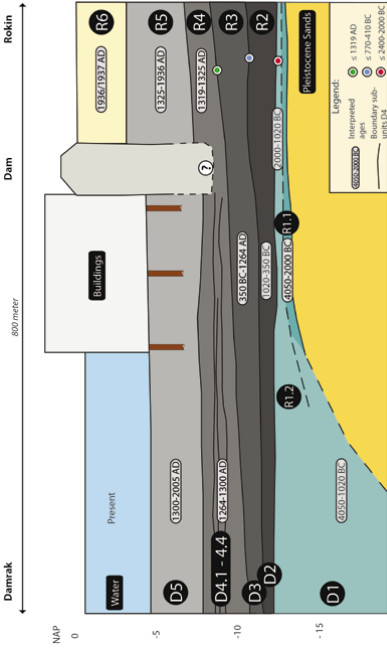
In het archeologisch onderzoek bij de aanleg van de metroverbinding die bekend staat als Noord-Zuidlijn, dat in 2005 startte en in 2018 is afgerond, stond de rivier de Amstel centraal. De diepe bouwputten op het Damrak en Rokin gaven toegang tot de onderste lagen van de rivierbedding tot 12 m -NAP (Figuur 5.71). Daarmee kwam nieuwe informatie voorhanden over ontwikkelingen in het landschap en vooral de waterhuishouding en de vorming van de rivier de Amstel vanaf 3000 v.Chr. (Gawronski & Kranendonk 2018; Gawronski 2017; Kranendonk et al. 2015). Deze ontwikkelingen speelden zich af tegen de achtergrond van het Oer-IJ, dat een cruciale rol had in de verschillende landschappelijke ontwikkelingsfasen tot aan de Middeleeuwen. Archeologische vondsten duiden op een doorlopende bewoning in het Amstelgebied. Landschap en bewoning zijn twee op zichzelf staande processen, met een eigen dynamiek en tijdsverloop, die in een cruciale interactie leiden tot het ontstaan van Amsterdam (Figuur 5.72). Kort gezegd, de Amstel is een langlopend fenomeen en Amsterdam is een abrupt verschijnsel als een nederzetting die nieuw is geformeerd. Klimatologische en bodemkundige processen ten tijde van de middeleeuwse ontginningen zorgden voor ingrijpende veranderingen in het landschap. Deze leidden tot een abrupte omslag in de waterhuishouding van Amstel en Zuiderzee aan het eind van de 12e eeuw en boden de basis voor de stichting van Amsterdam.

Landschap

Tussen ongeveer 4000 en 1000 v.Chr. lag het gebied van het huidige Amsterdam aan de oevers van het Oer-IJ-geëtijsstelsel. Water vanuit het achterland vond zijn weg via kreken en geulen naar het Oer-IJ, om van daaruit via een zeegat in de duinen bij het huidige IJmuiden in de Noordzee uit te monden. Doordat de duinen zich steeds verder uitbreidden, verlegde de loop van dit Oer-IJ zich naar het noorden tot bij Castricum. In de diepere ondergrond van Amsterdam zijn nog vele (getijd)geulen herkenbaar onder andere een geul die vanaf het Damrak via het Rokin het achterland in stroomde (afzetting R1, 2, 9, 50 meter -NAP; Figuur 5.73). Rond 1050 v.Chr. sneed zich in deze geul een zoetwaterrievier in, de prehistorische Amstel, die op het Damrak in het Oer-IJ uitmondde en zo afwaterde naar de westkust. Deze prehistorische Amstel is op het Rokin herkenbaar als een licht meanderende geul (afzetting R2, op 10,40-12,37 meter -NAP; Figuur 5.73). De vulling van zand, schelpen, hout en plantenresten is gelijk aan die in een vergelijkbare nieuwe geul op het Damrak (afzetting D2, 11,40 - 11,70 meter -NAP), wat betekent dat beide waterlopen tot hetzelfde watersysteem behoorden (Figuur 5.74). De Amstel was nu onderdeel van het grotere Rijn-Vechtsysteem dat de afvoer van (rijn)water uit het westelijke Noord-Hollandse veengebied richting Noordzee verzorgde. Met de toenemende stagnatie van de hoofdafvoer van het Oer-IJ tussen 350 v.Chr. en 100 kwam een eind aan het watersiel van Angstel-Vecht, Oer-IJ en de prehistorische Amstel. Nu startte de vorming van de historische Amstel als hoofdader in de afwatering van Amstelland, die zich voortzette in de prehistorische bedding met een monding op het IJ. De afwatering van het IJ richting Castricum en Noordzee verzandde en verlegde zich naar het Almere in het oosten. Lange tijd was dit IJ een bescheiden veenstroompje en het Almere een relatief gesloten waterbekken met beperkte verbinding met de (Wadden)zee. Door de stagnerende afwatering bleef de Amstelmonding zo nat en drassig dat het weinig uitmondend was voor bewoning.

Deze overgang naar een langzamer stromende rivier met periodes van stokkende waterafvoer en dichte vegetatie is op het Rokin te herkennen aan een fijn gelaagde vulling met organisch materiaal en zoetwater-schelpenafzettingen (afzetting R3, 8,86-10,40 meter -NAP).

Figuur 572 3D-model van de Noord-Zuidlijn-grafput op het Rokin met de meanderende loop van de oudste Amstelwilling (Rz) die is ingesloten in de prehistorische getijdengeul (Rb).

Figuur 574 Gecombineerd schematisch overzicht van de stratigrafie van de Amstelbedding en de tijdschaal op de Damrak en Rokin.

Bewoning

Toch was de Amstelmonding geen verlaten gebied dat pas in de Middeleeuwen bewoond werd. Tal van archeologische vondsten in de getijdengeul en de Amstel wijzen op bewoning die teruggaat tot het Laat Neolithicum en Vroege Bronstijd (2700-1800 v.Chr.; Figuur 575). De oudste vondsten betreffen gebruiksvoorwerpen, gereedschap, voedselresten en mogelijk een graffiet die te dateren zijn in de overgang van het Laat Neolithicum naar de Vroege Bronstijd. Het gaat om onder meer Veluwe Klombokerscheven (circa 2200-2000 v.Chr.), een benen priem, een stenen hamerbijl uit de late fase van de Laat-neolithicische Enkelgrafcultuur (2600-2400 v.Chr.) van het type Emmen, een stenen hamerbijl van het type 'Abelstaaxt' en een benen hak gemaakt van het gewei van een edelhert. Verder bevatte de rivier etensresten in de vorm van botten van onder andere rund, schaapgeit, varken, edelhert en wild zwijn, visgraten van snoek, en botten van beer en bever. Een granieten maaisteen had een langere doorlooptijd en kan gebruikt zijn van het Late Neolithicum tot in de Late IJzertijd (2700-50 v.Chr.).

Figuur 575 Verschillende vondsten uit het Damrak daterend uit de overgangperiode van het Laat Neolithicum naar de Vroege Bronstijd: 1. stenen hamerbijl van de laat neolithicische Enkelgrafcultuur, type Emmen (2600-2400 v.Chr.) (NDI-0058STN003); 2. stenen hamerbijl type 'Abelstaaxt' (NDI-0057STN001); 3. hak (landbouwwerktuig) gemaakt van het gewei van een edelhert (NDI-0059FAU001); 4. granieten maaisteen van het zadelvormige type, met slijpsoren op het werkvlak, lange doorlooptijd van Neolithicum tot in IJzertijd (ca. 800 v.Chr.-o) (NDI-0061STN001); 5. scherf van Veluwe Klombokerscheven (circa 2200-2000 v.Chr.) (NDI-005010CB01).

Figuur 573 Profiel (noord) met de verschillende stroomgeulen in de Amstelbedding op het Rokin tussen circa zes en elf meter -NAP (zie voor legenda tekst).

De vondsten wijzen op de aanwezigheid van een (beschelden) (semi-) permanente nederzetting aan een zijtak van de getijdengul van het Oer-Il. De omstandigheden waren er ideaal voor. Dankzij de aanwezigheid van de getijdengul kon het veen ontwateren en waren de hoger gelegen oeverwallen aan de randen van de veentoeplei relatief droog. Aan de zijtak in het veenmoeras was bovendien toegang tot zoet drinkwater en de locatie bood gewenste bestaansmogelijkheden met jacht, vissersij en landbouw. De vondsten hebben geen erosiesporen van langdurig transport door water: vooral de bronzee klakbekerresten vertonen nog opvallend scherpe breukvlakken. Dit betekent dat de voorwerpen ter plekke in de getijdengul terecht zijn gekomen bij een lokale overstroming of stormvloed waarbij zeewater het veenlandschap binnendrong. Ook is het niet aannemelijk dat zware voorwerpen, zoals de maalksteen en de stenen bijlen, over lange afstand door het water zouden zijn meegevoerd. Dat er in het Laat Neolithicum (2700-2000 v.Chr.) en Vroege Bronstijd (2000-1800 v.Chr.) een nederzetting aan een zoetwaterstroom in het hoogveen zou hebben gelegen, in dit geval ergens tussen de huidige Munt en het Damrak, wijkt niet af van het algemene bevolgingsbeeld in het kustgebied. In Noord-Holland zijn verscheidene vindplaatsen bekend van zowel grote als kleine nederzettingen uit de periode van de Enkeigravituur (3200-2400 v.Chr.). De bewoning van het hoogveen beperkte zich tot de randen, op voorwaarde dat er afwatering via getijdensystemen mogelijk was. Dit was het geval bij de geul op het Rokin. De vondst van de hamerhoij van het Emmentype wijst mogelijk in de richting van een Enkeigravituurbegraving, aangezien dit soort werktuigen als grafgift werden bijgezet; de andere (Arbeitsaxt) hamerhoij was een meer praktisch werktuig. De aanwezigheid van een graf zou betekenen dat de nederzetting een meer permanent karakter had, maar de materiele overblijfselen zijn te gering in aantal als sluitend bewijs daarvoor. Deze wijzen eerder in de richting van een tijdelijke nederzetting voor seizoengebonden activiteiten voor visvangst, jacht of het weiden van vee. Hoewel de vondsten, getel op hun variëteit als bevolgingsrestanten kunnen worden gezien, ontbreekt enig archeologisch bewijs voor bebouwing of landgebruik, zodat geen harde uitspraken zijn te doen over de aard en omvang van bewoning. Vanwege de verschillende zeegeelten met toegenomen invloed van de zee en stormvloeden in prehistorische en historische tijden, kunnen dergelijke vroege bouwsproten inclusief bijbehorende gebruiksvoorwerpen en afval op het land volledig zijn uitgewist. Alleen diepere afzettingen, zoals de vulling van de rivier, vormen dan de enige nog beschikbare informatiebron.

Vondsten uit de daaropvolgende Late Bronstijd-Late IJzertijd (1000-50 v.Chr.) zijn schaarser en minder gevarieerd. Ze bestaan uit ondermeer een bronzen speerpunt uit circa 900 v.Chr. en een reeks (circa 34) scherven (Figuur 5.7.6). Algemeen bekend is dat de wildere omgeving van de Amstel werd bewoond. De vondsten wijzen op de aanwezigheid van mensen in de onmiddellijke omgeving van de riviermonding, maar ook nu weer niet op permanente basis. Dit geldt ook voor de Romeinse periode (50 v.Chr.-450), die met verschillende vondsten, waaronder munten, fibulae en aardewerk, is vertegenwoordigd (Figuur 5.7.7). De Romeinse archeologische overblijfselen uit het Damrak en Rokin en de diepere ondergrond houden onmiskenbaar verband met de ligging van Amsterdam binnen de invloedssfeer van het Romeinse keizerrijk en de aanwezigheid van mensen rond de Amstelmonding. Cementen naar de hoeveelheid materiaal was het nu drukker dan in de voorafgaande IJzertijd. Toch bieden ze geen onomstotelijk bewijs voor bewoning of voor de (semi)permanente vestiging van boeren en vissers die het veengebied bij de Amstelmonding in de Romeinse Tijd exploiteerden. Over het algemeen was het veenlandschap in Noord-Holland drassig vanwege de zeespiegelstijging tussen 250-600. Mogelijk leverde de Amstel nog niet voldoende drainage om de oevers aan de monding van de rivier geschikt te maken voor permanente bewoning. Dit zou het sporadische archeologisch vondstbeeld en het ontbreken van bewoningssporen verklaren. Een mogelijke andere oorzaak hiervoor zijn de overstromingen en de ligheidsverandering tijdens de toegenomen zee-inval en het gestegen debiet van de grote rivieren in de Laat Romeinse Tijd (je en de eeuw) die de aanwezigheidssporen uit de IJzertijd en Romeinse Tijd kunnen hebben weggespoeld. Zolang geen archeologische resten van bewoning voorhanden zijn, kunnen we de vondsten alleen zien als aanwijzingen voor passanten die langs de Amstel trokken of voor incidentele kortstondige bewoning.

Dezelfde verklaring gaat mogelijk ook op voor de losse vondsten uit de Vroege Middeleeuwen die in de Damrakgeul aanwezig waren. Het gaat om scherven van gerimpoterd Badorf (circa 725-900), Pingsdorf- en Parfathaardewerk uit het Duitse Rijnland en wat Andeme-aardewerk uit het Maasland (circa 900-1200) en (niet nader gedefinieerd want sterk gefragmenteerd) griskbakend, mogelijk lokaal geproduceerd, aardewerk (450-2000/1950). Vondsten uit de vroege periode van 450-900 zijn in Amsterdam, zoals in het gehele Amsterdam, schaars, maar die uit circa 900-1200 zijn wel goed vertegenwoordigd, hetgeen aansluit

**Figuur 5.7.6 Late Bronstijd-
Vroege IJzertijd (1000-500 v.
Chr.) vondsten uit het Damrak
en bronzen speerpunt (s. Calenderig
houden schicht 993-913 v.Chr.),
(N2D:00488MT123).**

**Figuur 5.7.7 Vondsten uit de
Romeinse periode, opgegraven
in het Damrak tijdens de aanleg
van de Noord-Zuidlijn en op
de bouwlocatie Weesperstraat
van de Oostlijn: 1. Fibula (Go-
200) (N2D:00468MT197);
2a en 2b. Inhetems Romeinse
aardewerk (500 v.Chr.-450-
2a, N2D:00504CFK03; 2b,
N2D:00504CFK03); 3. sestertius
van Vespasianus 69-79 n. Chr.
(MWE12-279); 4. follis van
Constantinus 308-311 (MWE12-
280).**

Figuur 5.78 Aardewerk van de laat-12e-eeuwse stichtingsfase van Amsterdam van de vindplaats Dam en Rokkin (heel Poln) 1. Kan van witbakkend aardewerk (vm-kan-3) uit Andenne, 1175-1300 (POL-63-1); 2. Fragment van een pot van Pingdofraaiaardewerk, 1175-1300 (DAM-8 #283); 3. Ingepot van waarschijnlijk Friese makelij, 1175-1300 (DAM-15-3).

bij het algemene beeld van demografische en economische groei vanaf de laat-Karolingische periode. Na de start van de ontginningen van het Amstel land rond 1000 zou de bewoning flink aantrekken. Het veen werd gecultiveerd vanuit de hoofdriever de Amstel, die als ontginningss diende. Aan weerszijden van de Amstel, rond het latere Amsterdam, verschenen in de 11e en 12e eeuw tal van agrarische nederzettingen en boerenhoeven, allen de monding van de Amstel bleef nog onbewoond, want die was nog steeds te nat vanwege stolkende drainage naar het IJ.

Amsterdam

De omslag kwam aan het einde van de 12e eeuw na een reeks stormvloed, waarvan die van 1170 de meeste impact op het landschap had. Het IJ vergrootte zich tot een brede volkvaardige zaaam van de Zuiderzee, zoals het Almere toen is gaan heten. Het Almere was een ware binnenze geworden met een open toegang tot de Noordzee na forse afkalfing van de westelijke en noordelijke veenoevers en -ruggen. Deze nieuwe geologische fase, waarin de Amstel via het IJ een verbinding kreeg met de Zuiderzee, is in de guldvulling op het Rokkin gemarkeerd door donkerbruine fijne venige en zandige met veenblokken en schieffragmenten (afzetting R4, 6.43-8.86 meter -NAB, zoals is te zien in de figuur met het 3D-model van de Noord-Zuidlijn-opgravingssput op het Rokkin. Vanuit de Amstelmonding was er nu voor het eerst een directe aansluiting op waterwegen naar de Waddenzee, Noordzee en de rivieren in het oosten en het zuiden. Kortom, van een locatie aan een rivier in een verder gesloten landschap werd de Amstelmonding de plek in Amsteland die scheepvaartverbindingen naar buiten had en de rol als economische hoofdroute van de Vecht overnam. De nederzetting Amsterdam, die hier meteen na de landschappelijke omslag in 1170 werd gesticht, was dan ook helemaal gericht op ambachtelijke productie en handel, en niet op agrarische en visserij-economie. Het is fascinerend om te moeten vaststellen dat het ontstaan van de nederzetting Amsterdam het antwoord was van de boerengemeenschappen die al twee eeuwen in het ontgonnen veen rond de Amstel woonden op de klimatologische rampen die hun landschap fundamenteel hadden veranderd. De Amstelmonding bood nu voor het eerst kans op serieuze bewoning en op nieuwe economische activiteiten (Figuur 5.78). Die kans is direct aangegrepen en de nederzetting Amsterdam maakte na een vliegsnel start in de 13e eeuw een snelle ontwikkeling door tot handelsstad, met de eerste stadsvorming vanaf 1300. De fase van stedelijke rivier toont zich in de Rokkingeduld als een fijn gebaagde vulling met veel organische elementen, zoetwatersedimenten en een dichte afzetting van resten bewooningsafrval, waarvan de oudste ongeveer uit het begin 13e eeuw dateren en de jongste uit het jaar van de demping in 1397 (afzetting R5, 3.00-6.43 meter -NAB).

De constante in deze stadsgeschiedenis is de rivier de Amstel met het IJ, zelf die als een natuurlijke stroom zijn oorsprong vindt in een prehistorische voorloper die verbonden was met het getijdenstelsel rond 2500 v.Chr. Binnen de oude gullden, die immers voor lage tarieven in het landschap zorgden waaraan het water zijn weg vond, ontwikkelde de Amstel zich van een prehistorische afwateringsstroom tot de hoofdriever van het ontginningssgebied, met een ononderbroken beeding van de Amstelmonding tot ver het achterland in noordzij Ouderkerk. De landschappelijke transformatie aan het eind van de 12e eeuw maakte van de monding van de Amstel de uitgezeen plek voor een nieuwe handelsnederzetting in het agrarische Amsteland, en legde de basis voor de ontwikkeling van Amsterdam tot scheepvaarstad.